

“Bu döyüş uzun döyüşdür, qardaş...”

Fazil Güneyin essələrində vətənpərvərlik haqqında

Esse bir janr kimi Azərbaycan ədəbiyyatına və sənətinə həyata və çağdaş dövrə fəlsəfi-məntiqi baxışın ifadəsi kimi daxil olmuşdur. Essələrdə, əslinə qalanda, həlli vacib məsələlər həll edilir.

Orijinal dünyagörüşünə malik olan tanınmış yazıçı və jurnalist, şərqşünas alim Fazil Güneyin essələrində zamanın ziddiyyətlə dolu gerçəklikləri öz əksini tapır. Fazil Güneyin müxtəlif illərdə yazdığı essələr geniş ictimaiyyətin müzakirə və maraq obyektinə olmuş “Yalanın gerçəkliyi” (Bakı, 2014) kitabında da toplanmışdır. Essələrlə yanaşı, burada müəllifin çox maraqlı, duzlu, təsirli hekayələri və povestləri də verilmişdir. 8 hekayə, 2 povest və 13 esse oxucusunu həm acı, həm də şirin gülüşlərə qərq edir, ağladır, kövrəldir, göylərə qaldırır oradan dərənin dibinə endirir, düşməne nifrətini kükrədir. Kitabın ingiliscə variantı ABŞ-da “Reality in lie” adı altında nəşr olunmuşdur.

Kitabdakı hekayə və povestlər (“Yalanın gerçəkliyi”, “Mahnıların suçu yox”, “Nostalji”, “Ruhların görüşü”, Qarabağ müharibəsindən bəhs edən “Kırvəlik borcu”) də oxunaqlıdır. Bizim məqsədimiz bu yazıda Fazil Güneyin böyük təsir gücünə malik olan essələrinin sənətkarlıq, dil və üslubu barəsində fikrimizi ifadə etməkdir.

Bu gün F.Güneyin “Qocalmaq istəyirəm”, “Məhkəmə salonunda”, “Yaşlı bül-bül”, “Ulu tanrı, keç babalarımızın günahından”, “Döyüşə gedən oğluna gəlir, anam!”, “Qovaqların niyə ayrı bitir, Vətən!”, “Qoymayın xalqı qaraçılaşdırsınlar!”, “Qırx ildir qırxı çıxmayan yas”, “Qoy bu dünyadan abırlı gedim”, “Ruhum tənimi bəyənmiş dəhşət”, “Azadlığın səsi... və o biri üzü”, “Dua”, “Doymaram” “Bu döyüş uzun döyüşdür” və s. essələri bizə görə Azərbaycan ədəbiyyatında şedevr əsərlər sırasındadır. Bu kimi essələr tənqidçi-ədəbiyyatşünas Elnarə Akimovanın təbiri ilə desək, həyata və yaşadığımız zamanəyə məntiqi-fəlsəfi yanaşmanın təzahürü kimi meydana çıxır: “Essələr tənqidi yalnız bədii əsərlərin şərh, təhlili ilə məşğul bir janr kimi səciyyələndirmək meyillərini eroziyaya uğradıb, ona daha geniş ərazidə, ölçü və miqyasda, heç nəyin qoşqusu olmadan, müstəqil kontekstdə nəzər yetirməyin gerçəkliyini sübut edir. Əlbəttə, burada da başlıca predmet ədəbiyyatdır, Anar da, Elçin də, R.Rövşən və K.V.Nərimanoğlu da hər birisi məhz “ədəbiyyat müstəvisi üzərində özünün sənət, sənətkar, sözün və insanın taleyi, dünyanın gərddişi haqqında fəlsəfi evcikliyinə qurur və sınaq üçün oxucuya müraciət edir”lər (G. Səfərləyeva). Lakin burada dominantlıq təşkil edən müəllif obrazıdır, bütün hallarda daxili azadlıq və sərbəstliyini qabardan fərdi “mən”dir. Bu fərdi “mən” essələrdə məhkəmə daşı rolunu oynayır. Ədəbiyyat, bədii əsərlər, müxtəlif ədəbi-bədii obrazlar, sənətkarlar qalereyası, hadisələr və gerçəkliklər polifoniyası-hər biri məhz bu daşın büllurunda yeni çalar və dəyər kəsb edə bilirlər” (Akimova Elnarə. Yeni təfəkkür və ədəbi tənqid. Bakı, “MVM”, 2013)

Fazil Güneyin essələrində linqvoüslubi parametrlər onun arxumental xarakteri ilə də səciyyələnir. Hər şeydən öncə, mətnin arqumentinin strategiyası dəqiqləşir. Situasiya və məntiqi aktlar müəyyən arqumentləri ortaya çıxarır. Mətnəki niyyətin, fikrin əsaslandırılması, sübutu əsas götürülür. Yazıçı-esseçi çalışır ki, hər bir faktı, hadisəni düzgün dəlillərlə sübuta yetirsin. Sübutlar esse mətnlərindəki aforizmlər, sitatlar, atalar sözü və məsəllər və s. hesabına genişlənir.

Fazil Güneyin essələrinin bir sıra əla-

mətlərini oxucuların diqqətinə çatdırmaqla bilirik:

- konkret mövzusu və əhatə etdiyi məsələlər mövcuddur, əsər geniş bir problemin təhlilinə həsr olunur;
- fərdi həssaslıq, təsir ifadə edir, konkret düşüncəyə yol açır;
- fəlsəfi, tarixi-bioqrafik, publisistik, ədəbi-tənqidi, elmi-kütləvi və yaxud belletristik xarakter daşıyır;
- esse yazanın şəxsiyyətinə qiymət verilir, onun dünyabaxışı, fikir və duyğuları meydana çıxır.

Beləliklə, Fazil Güneyin essələri də müstəqil yaradıcılıq təfəkkürünün məhsulu kimi ortaya çıxmış, onun özünəməxsus dil-üslub xüsusiyyətləri və sintaktik quruluşu vardır ki, geniş tədqiqat üçün bu və ya digər cəhətlər zəngin faktlar verə bilər.

Obrazlılıq, emosionalıq, ifadəlilik esse-yə xas üslubi keyfiyyətlərdəndir, oynaq, hərəkətli, mütəhərrik assosiasiya doğurur, dəyişənlik və “çeviklik” əlamətləri daşıyır. Bəzən zidd, təzadlı, qütbləşmiş, polyarlaşmış fikri, düşüncəni, intim, təlatümlü hissələri açıq, səmimi şəkildə etiraf edir, formalaşdırır. Müəllifin milli-mənəvi mövqeyi, vətənpərvərliyi, tarixə, çağdaş dövrə baxışı da essədə əks olunur.

“Esse nədir və nə üçün yazılır?” sualı tədqiqatçıları çox düşündürmüşdür. Esse ona görə yazılır ki, insanlar üçün mənəvi qida əldə olunsun, aşılınsın. O qida ki, zamanın ən ağır sosial problemi insanları essədən həzz almaq yolu ilə ovundursun. Bu izahdan sonra bir essenin- “Bu döyüş uzun döyüşdür” (Fazil Güney) pıçılısına qulaq asaq:

*Bu döyüş uzun döyüşdür, qardaş...
Bu döyüş ölüm-qalım döyüşüdür, bacım...
Bu döyüş hələ çox qanlar axıdacaq,
anam...*

*Bu döyüşdən güclülər, ağıllılar,
dözümlülər qalib çıxacaq, atam...
Bu döyüş yüz illərin döyüşüdür,
gah gizli gedib, gah aşkar...*

Bu pıçılıtlardan sonra 90-cı illərin əvvəllərində Qarabağ döyüşlərinin qızğın çağında essədəki çağırışa diqqət edək: “Özünə döyüşçü seç, ərə get, bacım!...Cehizli-cehizsiz, toylu-toysuz, fərqi nə varma bu gün...Vətən torpağını qanla suvarmağa gədən seçmə, ər igidlərin əvəzi qalmalıdır, bacım!...Yoxsa cılızlaşır, tükənir, simasızlaşır...Gələcək nəslimizin taleyini, artımını künç-bucaqda, yaxında- uzaqda, vəzifə, pul kölgəsində, piştaxta arxasında gizlənmə-

rin ümidinə qoyarıq...” (F.Güney).

Sözsüz ki, bu esseni həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Qızına elçi gəlmiş əsgərə “hə” cavabı verməyib, xeyir işi “cəbhədən qayıdandan sonraya” ertələyən atanın əvəzindən oxucunu kövrəldir, utandırır, bəzən də başını aşağı salır. Bu esse orijinal düşüncənin, heyretləndirən yazıçının zəhmətinin məhsuludur, qəlb çırpıntısıdır.

Fazil Güneyin essələrində hekayə, povest və romanları ilə müqayisədə janrdan gələn ümdə bir keyfiyyət- ifadə-deyim tərzı xüsusi seçilir. Müasir cəmiyyət və insan taleləri bu ifadə-deyim tərzı ilə özünəməxsus mahiyyət və məzmununu qazana bilər.

Çağırış, müraciət esse mətnləri üçün xarakterik əlamətlərdəndir. Burada təkcə insanlara deyil, digər varlıqlara da xitab edilir. Başqa varlıqlara müraciət edildikdə həmin varlıqlar şəxsləndirilmiş olur, ona görə də başlıca olaraq, essələrdə istifadə olunan belə xitablarda emosionalıq daha yüksək olur. Məsələn:

Şeytanın hökmranlığına son qoyulacaq-mı, Uca Tanrı?!

Ey sonsuz göylərdə saysız-hesabsız, yaşamlı-yaşamsız göy cismlərinin içərisində gözəl Yer kürəsini yaratmış Böyük Yarıdan! Qara torpaqdan çıxan minbir rəngli, qoxulu ləçək-ləçək çiçəkləri, minbir dadlı meyvələri olan, minbir səslı quşların oxuduğu bu Cənnət guşəsini bizə verdiyin üçün şükranlarımı qəbul et!...

Artıq yetər, qurtar bizi Şeytanın əsarətindən!... Adəm və Həvva dönməndən Yer üzünü idarə edən, uca dərğahından qovduğın həmin Şeytanın... Bəndələrini bir-birinə qırdıran, qanı su yerinə axıtıran Şeytanın... Bəyəm Şeytanımı idarə edir bu dünyanı, ey aləmlərin Rəbbi? ...Göstər hökmünü, Uca Tanrı. Yoxsa iblislər bütün bəşəriyyəti çirkəbə bulaşdıracaqlar (“Dua” essəsindən)

Fazil müəllimin essələrində, fikrimizcə, fərdi həssaslıq, təsiretmə gücü, fəlsəfi mühakimə böyükdür. Həmin əsərlər başqa bədii nümunələrdən fərqli olaraq dinamikliyə, elastikliyə malikdir. Dinamikliyi, elastikliyi istifadə olunan dil vahidlərinin emosional keyfiyyətləri yaratmışdır.

Fazil Güneyin essələri sanki replikanı xatırladır. Real insan obrazı olan həmin essələrdə fərdilik, dəqiqlik və təfərrüatlara varmaq xüsusiyyətləri də qabarıqdır. Həmin essələrdə paradoksal əlamətlər, arqumentlərin (dəlil və sübutların) harmoniyası və assosiasiyası, müəllifin şəxsi mövqeyi üstünlük təşkil edir. Aydın söyləmə, yaxud paradoksal müəyyənlik bu janrı xarakterizə edir.

Bir janr kimi esse, yazıçı Fazil Güneyin essələri sərbəstlik, təbəllik keyfiyyətlərinə malikdir. Həmin essələr onun fikrini, niyyətini, məqsədini ifadə edir:

Ən böyük yoxsulluq-yurdsuzluq, faciələr faciəsi-Vətənsizlikdir, cavan əsgər!...

Vətən torpağını, onun dağını -daşını, suyunu, ruhların uyuduğu məzarları düşmənlərə təslim etmişlərin nəsiləri babalarının xətlərini düzəltməyincə olmasın əzablarına, təhqirlərinə düşar olurlar. Yüz illərlə çarpışılar, vuruşurlar, torpağını qaytarıb dövlətini qurmaq, başlarını dik tutmaq üçün...Necə ki, yəhudilər min illərin töhmətindən qurtuldular.

İndi bütün dünyaya səpələnmiş qaraçıların da bir vaxtlar uzaq Hindistan tərəflərdə Vətəni varmış. Onlar torpaqlarını qoruya bilməmiş, qonşu düşmən tayfa ilə savaşa basılmış, qırılanı qırılmış, qalanı vətənlərindən dərbəder olmuşlar.

Qoyma bu məmləkəti parçalayıb, didişdirib tutuqlasınlar, övladlarını qaraçılaşdırsınlar, Vətən oğlu!...

Yox, bu məğrur xalq qaraçılaşa bilməz! Sınar, əyilməz!...

Səni qaraçılarla müqayisə etdiyimə görə bağışla məni, xalqım!...(1993-cü il)

Bu məzmununda olan essələrdə faktual arqumentasiya taktikası yüksəkdir. Təsir etmək, inandırmaq strategiyası, fikir, mühakimə taktikası adamı ovsunlayır.

Fazil Güneyin essələrində mətn baxımından sintaktik bütövlər aparıcı yerlərdən birini tutur və onların qrammatik semantikasını diqqəti ayrıca cəlb edir.Həmin mənə əlaqələri (birləşdirmə, səbəb-nəticə, aydınlaşdırma, qarşılaşdırma, bölüsdürmə) mətn komponentlərini, mətnin diskurslarını eynilik, ardıcılıq, ziddiyyətli qarşılaşdırma, müqayisə baxımından səciyyələndirir. Məsələn, aşağıdakı essədə mikrotema ziddiyyətli və ya müqayisəli qarşılaşdırma üzərində təşkil olunmuşdur. Belə hallarda sintaktik bütöv adətən iki polyar qütbə-antonim mətnlərə bölünür. Məsələn:

Qara qış getdi...Amma öz qara örpəyini neçə şəhərin, kəndin, ocağın üstünə sərib getdi...Asfalta axıdılmış şəhidlərin qanı qara torpağa hopa bilmədi, solmaz al qarənfillərə çevrilib, bütün qara qışı qara asfaltda bitdi...

Yenə ilk bahar gəldi, durnaları, bülbülləri də gətirdi...Qara asfaltda səpilmək üçün güllər-çiçəklər boy atmağa tələsdilər. Quşlar qanad çalıb bir-birinin bəhsinə öz köhnə mahnılarını oxumağa başladılar. Sanki nə o qara qış olmuşdu, nə o qara asfalt al qana boyanmışdı...Bu bahar simfoniyasında təkcə birçə bülbülün, bu yurdun nəğməkarı birçə bülbülün səsi gəlmirdi...(Fazil Güney. “Yaşlı bülbül” 1990-cı il essəsindən)

Esse mətnlərində təsir funksiyası reallaşır. Hədəfdə olan obyekt təsirə məruz qalır.

Beləliklə, Fazil Güneyin essələri bədii ədəbiyyatda xüsusi bir ədəbi növ kimi fərqli cəhətlərə malik olduğu kimi, onun dil-üslub özəllikləri, xüsusi də sintaktik quruluşu ciddi maraq doğurur. Bu sintaksis adi sintaksislərdən fərqli olaraq ekspressivlik keyfiyyətlərə malik olan ekspressiv sintaksisdir. Ekspressivliyi belə mətnlərdə tərkib hissələrinə ayrılmış, parçalanmış cümlələr, emosional söyləmlər, ritorik suallar, qoşulma sintaqmlar, seqment konstruksiyalar, diskurslar, determinant üzlər və s. formalaşdırır. Bu linqvistik məsələlər Azərbaycan essələri əsasında kompleks şəkildə tədqiqata möhtacdır.

F.Güney essələri ilə də Tanrı sözünü, kəlamını uca tutur, sözlərimizə, ifadələrimizə can verir, sözlə manevr edir. Yüksək səviyyədə əldə olunan obrazlılıq, emosionalıq, ifadəlilik, intensivlik onun duyum və deyim tərzinin daxili əlaməti kimi özünü göstərir.

Sonda Fazil Güneyin dilinin təmizliyini, rəvanlığını, imkan daxilində ərəb, fars, rus sözlərini, izafət tərkiblərini işlətməməsini qeyd etmək istərdik. O, bir neçə il öncə mətbuatda gətirmiş yazısında haqlı olaraq göstərir ki, dilimizin təmizliyini qorumaq üçün onu yaxşı bilmək gərəkdir. Əgər hansısa alınma sözün dilimizdə qarşılığı varsa, onu işlətməliyik. “Uğur”umuz ola-ola niyə “müvəffəqiyyət” sözünü işlətməliyik? Xətt çəkmək yerinə cızıq çəkmək, həştad yox səksən deməliyik.

İsmayıl Kazımov,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor
İntizar Qurbanova,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin
doktorantı